Глава 1

Разговори в Турция. Рузвелт, Чърчил и „нотната офанзива“ на Кремъл

Годината 1944-а не започва добре за България. На 10 и 11 януари София е подложена на опустошителни бомбардировки от англо-американската авиация. Разрушени са стотици сгради. Има много убити и ранени. Шрапнел улучва дори креслото в регентския съвет, от което малко преди това е станал Филов. (1) Премиерът Божилов се обръща към съветския посланик Лавришчев с молба за посредничество пред западните съюзници за прекратяване на въздушния терор. Лавришчев категорично отказва и заявява, че Съветският съюз би се заел с подобно посредничество само ако България изтегли своя окупационен корпус от Югославия. (2) В Анкара посланик Никола Балабанов не може да се свърже с Куюмджийски, който по това време е на инструкции в Кайро, но веднага се среща със своя съветски колега Сергей Виноградов. Двамата се познават добре и Балабанов остава изненадан да чуе същия категоричен отказ. Поставеното условие е неизпълнимо от българска страна поне към този момент, за което в Москва са съвсем наясно. Изтеглянето на корпуса от Югославия би довело до неминуем срив на отношенията с Райха с всички възможни последици за България.

В София обаче не знаят колко сериозни са всъщност американските планове за изваждане на България от войната. Не знаят също, че за тези планове е уведомена Москва, а Сталин няма никакво желание да оставя Балканите извън съветската сфера. В Кремъл одобряват на думи американската инициатива, защото не искат да показват своите имперски амбиции и да предизвикват раздразнение у съюзниците, и то преди откриването на нов западен фронт на френското Атлантическо крайбрежие. Сталин отдавна е разбрал за непрестанната необходимост от американската материална и военна помощ, без която съветската армия не би имала никакъв шанс да се справи с Вермахта. Параноичната мнителност на кремълския господар ще го тласка непрестанно към подозрения за въображаем сепаративен мир на западните съюзници с Хитлер. Нещо повече, кошмарите за бъдещо общо нападение на Вермахта и съюзниче-

ските армии срещу неговата империя няма да го напуснат до самия край на войната. (3) Воден от собствените си критерии за лоялност, или по-точно от липсата на такива, той избира „правилния“ път за постигане на набелязаните цели – да действа внимателно и подмолно. На 22 януари съветската мисия в София отправя протест пред премиера Божилов относно извършваните от германците ремонти и строителство на катери и шлепове във варненското пристанище, което не съответства на обявения български неутралитет към съветско-германската война. (4) Сякаш са забравили, че сухият док във Варна и някои пристанищни съоръжения са предоставени на Германия още при включването на България в Пакта, когато Съветския съюз и Германия са съюзници. Корабостроителните и ремонтните дейности, както и крайбрежното патрулиране не са с голямо военно значение и логично този въпрос не е поставян остро от началото на войната. Външното министерство в София отговаря, че приема нотата за сведение.

На 27 януари Съединените щати, Съветският съюз и Великобритания отправят обща нота, в която настояват за отказ на България от Тристранния пакт и изтегляне на всички войски от окупираните територии.

В напрегнатата ситуация на 5 февруари Балабанов се среща с Куюмджийски. Уведомява го, че регентите и правителството „разбират необходимостта да променят сегашната политика и да се откъснат от Оста“. (5) Уговарят се да бъдат изпратени двама упълномощени представители за започване на преговори. Никола Балабанов е дипломат от кариерата, чиито думи винаги са възприемани сериозно. Куюмджийски и американският военен аташе полковник Корнелиъс Джедуин докладват във Вашингтон и Донован съобщава новината на Рузвелт и Държавния департамент. Помощник държавният секретар Едуард Стетиниъс резюмира неговия доклад в телеграма до Хариман в Москва: „за тази цел беше предложено в Истанбул да бъде изпратена българска мисия, за да посочи условията, при които българската армия би се присъединила към съюзниците като една бойна сила.“ (6) Американците нямат намерение да действат зад гърба на Сталин и на Хариман е предоставена възможността да сподели в Кремъл: „Българският представител изрази надежда, че Съединените щати ще бъдат готови да дадат някаква форма на гаранции, че нямат намерение да слагат край на националния суверенитет на България, и помоли да бъдат спрени въздушните нападения за 10 дни.“ (7) Въпреки че Балканите продължават да не са сред основните приоритети на

съюзниците, президентът Рузвелт поема инициативата, започната от Донован, за изваждане на България от войната. Той и премиерът Чърчил разменят шест писма на българска тема в периода 9–16 февруари. (8) Българското намерение за напускане на Оста и за присъединяване към Обединените нации е посрещнато с интерес и одобрение. Рузвелт предлага да се спрат бомбардировките като израз на добра воля от страна на съюзниците поне докато траят преговорите. Чърчил настоява за тяхното продължаване, иска първо да се изясни доколко са сериозни българските намерения. Определят Кайро или Кипър като предпочитани места за начало на преговорите. Там София трябва да изпрати своите двама упълномощени представители. Чърчил предлага да бъде уведомена Москва, да се получи съгласие от Молотов и Съветският съюз също да участва в преговорите за примирие, макар да не е във война с България. (9) Въпреки настояването на Чърчил и Молотов за продължаване на бомбения терор, въздушните нападения са прекратени по инициатива на американското командване за периода от 24 януари до 16 март. На регентите и министрите е предоставено нужното време да се насочат решително към мирно споразумение. Посланик Хариман информира Кремъл и в Анкара Виноградов многозначително казва на Балабанов, че в Москва са осведомени за американско-българските контакти. На 1 март Молотов отправя нова остра нота, в която определя българския отговор от 22 февруари като „незадоволителен" и настоява да се предприемат „бързи мерки, за да бъде прекратено строителството на съдове, използвани от германците за военни действия срещу Съветския съюз". (10) Започва да се развива паралелна съветска офанзива с дипломатически ноти, имаща за цел да изостри отношенията между София и Берлин, преди да бъдат направени реалните стъпки към примирие със САЩ и Великобритания.

След проведените консултации с британския премиер и полученото официално съгласие на Москва, на 3 март Рузвелт пише на Чърчил, че България ще бъде информирана: „...представители на трите съюзени сили са готови да разговарят в Кайро с една напълно упълномощена българска делегация". (11) Балабанов незабавно изпраща новината в София. Въпросът за извеждане на България от войната има още едно важно измерение, касаещо Турция. Зад океана логично си дават сметка, че ако българският план успее, Турция по-лесно би преминала на тяхна страна и, обратно, в случай че Анкара се присъедини към Обединените нации, колебанията в София бързо ще се изпарят.

В тази връзка съветският и американският посланик в Анкара дискутират казаното от турския външен министър в края на февруари: „Менеменджиоглу е направил сериозно усилие да убеди българското правителство да следва този курс (откъсване от Райха, бел. авт), което не само ще доведе до колапс за Оста на Балканския фронт, но и би позволило в същото време на Турция да влезе във войната, без да поема сериозен риск." (12) Изявлението на турския външен министър показва още веднъж, че Турция няма никакво намерение да се изправи едновременно срещу войските на Райха и българската армия, дори когато Вермахтът е загубил много от предишната си мощ и германското поражение става все по-очевидно. В Анкара не са имали никакви подобни намерения и през предходните години при съвсем различното съотношение на силите, когато фелдмаршал Ромел владее Северна Африка, а Вермахтът е достигнал Кавказ. Следователно цялата теза на цар Борис за „турската опасност", непрестанно повтаряна на Хитлер, е повече от преувеличена и е целяла единствено да намали германския натиск за участие на армията в бойни действия извън пределите на царството.

Съединените щати продължават поетата инициатива. България трябва да премине на страната на Обединените нации и след войната да стане прозападно ориентирана демократична държава. Генерални социално-икономически промени не се предвиждат. В началото на март във Вашингтон Обединеният комитет на началник-щабовете одобрява документ WS-58 относно капитулацията на България. След няколко редакции документът е изпратен на Европейската консултативна комисия в Лондон под сигнатура WS-59b. В проекта се разглеждат условията на „сигурността, политиката и икономиката, които Обединените нации трябва да наложат на България при капитулацията и след това". В един от вариантите, изпратен от Стетиниъс за мнение в Лондон относно „Временния статут на някои спорни територии", е записано следното: „Териториите, заети от България в Югославия и Гърция след започването на войната, също трябва да бъдат поставени под окупация на съюзническите власти и не трябва да бъдат включвани към националната административна система на Югославия и Гърция, докато бъдат определени окончателните граници като част от окончателното уреждане на мира." (13) Това становище на помощник държавния секретар показва най-малко, че съдбата на новите земи не е окончателно предрешена. Европейската консултативна комисия е създадена от трите Велики сили на Московската конференция

през октомври 1943 г., за да подготви договорите за капитулация на държавите от Оста. Тя започва работа в Лондон и се ръководи от американския посланик Джон Уинант, съветския – Фьодор Гусев и английския заместник външен министър Уилям Стренг. Гусев на практика отказва да участва в обсъждането на окончателния документ за примирие с мотива, че неговата страна не е във война с България. (14) По същото време – на 13 март, Молотов заявява на посланик Хариман, че разискванията по подобен документ са преждевременни. Определя момента като неподходящ и добавя, че не желае условията за примирие с България да бъдат изготвяни от Европейската консултативна комисия! (15) Да не би наркомът случайно да е забравил, че този орган бе създаден само преди 5 месеца в Москва точно с тази цел? Казано максимално ясно, Сталин не желае България да напусне съюза с Хитлерова Германия и да сключи примирие със съюзниците! Налага се да протака, да печели време, за да не му се изплъзне отдавна набелязаното заграбване на Балканите. Да не забравяме съветите за изчакване, дадени от Шаповалов в София още през декември. Червената армия е още много далеч от Дунав, а Рузвелт и Чърчил едва ли са си представяли колко големи са българските мераци на Сталин. По указание на Молотов легацията в София незабавно напомня, че не е получила задоволителен отговор на протестната нота от 22 януари. Междувременно в телеграма от Истанбул до Вашингтон консул Бери описва политическите колебания в София: „Правителството и опозицията са отдадени пред българския народ на политиката на осъщественото обединение. Германската пропаганда не позволява на българите да откъснат поглед от цената, която италианските лидери платиха за тяхната изневяра.“ (16) На Апенинския полуостров дивизиите на Вермахта под умелото ръководство на фелдмаршал Алберт Кеселринг задържат настъплението на съюзниците. Италия е разкъсана, окупирана и превърната в театър на бойни действия. Дават се хиляди цивилни жертви, разрушени са градове, унищожени са безценни паметници на културата.